

ЛІНГВОЕПІСТЕМОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО І ТИПОЛОГІЧНОГО МОВОЗНАВСТВА

ДЕНИСОВА С. П.

Київський національний лінгвістичний університет

Сучасна лінгвістика, як відомо, – продукт тривалого й досить суперечливого історичного розвитку лінгвістичного знання. Якщо первісні елементи лінгвістичного знання формувалися в процесі діяльності, пов'язаної зі створенням, вдосконалюванням і навчанням письма, складанням словників, тлумаченням священних текстів і текстів давніх пам'яток, пошуками шляхів найбільш ефективного впливу магічного слова в жрецьких обрядах і т.п., то поступово коло завдань розширювалося, аналізу зазнали всі нові й нові аспекти мови, будувалися нові лінгвістичні дисципліни, формувалися нові принципи дослідницької роботи. Тому сьогодні мовознавство, на думку багатьох дослідників, виступає як система, що поєднує в собі безліч лінгвістичних наук, які лише в сукупності дають нам досить повне знання про всі сторони людської мови взагалі й про всі окремі мови [1].

Так само різні національні мовознавчі школи формувалися в несхожих контекстах загальнонаукових і практичних ситуацій і зараз неоднаково ставляться до взаємодії із суміжними науками (філософією, гносеологією, культурологією тощо), тому в різних національних лінгвістичних традиціях далеко не завжди однакові набори лінгвістичних дисциплін, їх ієрархічне впорядкування, основні одиниці аналізу мови, об'єкти дослідження. Наприклад, вітчизняна германістика, романістика й т.п. нерідко будуються на основі цієї моделі, що їх робить почасти не схожими на германістику в Німеччині або романістику у Франції. Очевидно, що наш викладач теоретичних дисциплін (граматики, фонетики, лексикології та ін.), що готує фахівців з німецької, англійської, французької й ін. іноземних мов, не може не брати до уваги ці концептуальні й методологічні розбіжності. І водночас вітчизняне мовознавство в усі більшому ступені втягується в процес планетарної інтеграції лінгвістичної науки, стаючи усе помітніше частиною світового мовознавства [1; 3]. Усе це примушує лінгвістів останніх десятиліть лінгвісти все більш уваги звертати на методологію дослідження, презентуючи яку дослідник передусім оперує поняттями *парадигми* та *епістемі*.

Якщо поняття *парадигми* вже увійшло до наукового обігу лінгвістів, які під ним розуміють: 1) спосіб пізнання та усвідомлення світу (напр., *порівняльно-історичне мовознавство, структуралізм, постструктуралізм*); 2) уявлення об'єкта науки в ракурсі поняттєвого апарату та процедур опису й аналізу певної течії, наукової школи (напр., *генеративна парадигма*); 3) зразок наукових уявлень і дій у певній період на певній території (напр., *радянська наукова*

парадигма), виділяючи в сучасному мовознавстві 5 наукових парадигм: 1) *порівняльно-історичну* (генетичну), 2) *структуралістську* (таксономічну), 3) *комунікативно-функціональну* (прагматичну), 4) *когнітивну* (когнітивно-дискурсивну), 5) *синергетичну* [1], то *епістема* знаходиться ще в процесі становлення.

Термін *епістема* у філософський обіг був уведений М. Фуко. Під епістемою він розумів структуру, що суттєво обумовлює можливість певних поглядів, концепцій, наукових теорій і власне наук у певний історичний період. Епістема визначає границі знання й навіть поняття істини для конкретної епохи.

В англо-американській філософії *епістемологією* позначають науку про пізнання. Цей термін синонімічний терміну з німецької філософії XVIII ст. – *гносеології*. На сучасному етапі розвитку знань їх почали розмежовувати:

– гносеологія залишається теорією пізнання, відповідаючи на запитання: *як ми пізнаємо*;

– епістемологія зміщує акценти з проблеми пізнання на проблему знання: *як можливе знання, як воно влаштоване*.

Без сумніву, лінгвістична епістемологія є частковою епістемологією, вона релевантна саме для мовознавства, однак у межах цієї науки її необхідність на сьогоднішньому етапі відчувається достатньо гостро, тому що лінгвістична епістемологія покликана відповісти на питання:

- 1) як виділити та сконструювати об'єкти, якими оперує сучасна наука;
- 2) які методи пізнання для виділених об'єктів припустимі, а які – ні;
- 3) які методи перевірки є припустимими, а які – ні;
- 4) як систематизувати основні поняття, щоб порозумітися в межах певної наукової парадигми;
- 5) які завдання вважати насправді актуальними;
- 6) як транслювати результати до наукового соціуму [1; 3].

Намагаючись відповісти на перше питання, ми для себе передусім вирішуємо, *чому ми вивчаємо те, що вивчаємо*.

Коли наука парадигмально оформлена, тобто нормалізована, то в неї є, як пише Р. М. Фрумкіна, *закритий список дозволених для розв'язання проблем*. Відповідно й усі відомі методи стають несуперечливими й ригідними. Проте з часом ця парадигма розхитується. Показником цього є розширення списку дозволених для розв'язання проблем. У лінгвістиці цей список сильно розширився за рахунок впливу різних наук – суміжних, тих, що стали такими лише недавно. Так, сугубо філософська проблематика, що походить від раселівської теорії дескрипцій і продовженої вже в рамках критики цієї теорії, дала в лінгвістиці потужну поросль – наприклад, у сфері теорії референції. Разом з тим, це розширення – у тому числі й обумовлене впливом філософії, не у всьому виявляється плідним. Це проявляється в неосмисленому запозиченні поняттєвого апарата, призначеного для інших цілей. У науці не діє максима “дозволене все, що не заборонене”. Проте тією мірою, якою епістемологія лінгвістики – насамперед у вигляді “теорій середнього рівня” – залишається не проясненою, ця максима функціонує, так сказати, підпільно, і в ряді випадків – з досить руйнівними наслідками [3]. Отже, у сучасній лінгвістиці гостро

відчувається потреба власної епістемології, того, що відомий американський соціолог Р. Мертон назвав “теорією середнього рівня”.

В епістемології безпосередньо відображається загальнофілософська методологія, завдяки чому можна визначити семіотичну, когнітивну, функціональну природу мови, їх взаємну детермінованість культурою, соціумом, етносвідомістю, життєдіяльністю етносу. Ці типи здебільшого еkleктично поєднувалися в лінгвістичних ученнях певного напрямку, школи, окремих науковців, що було результатом або коригуванням моделі чи концепції мови самим об’єктом, або непослідовності й суб’єктивізму висунутої теорії.

Отже, характеристика історії лінгвістики з позиції зміни методологічних орієнтирів на рівні методологічного еkleктизму, є першочерговим завданням дослідників, які переймаються проблемами лінгвометодології, тому що специфіка кожної з окреслених методологій у мовознавстві позначається на розгляді проблем співвідношення мови та свідомості, системності мови, психологічного підґрунтя мовленнєвої діяльності, онтологічної та гносеологічної природи мовного знака, значення та смислу, мовних змін, мовної варіативності, зв’язків мови й суспільства, мови й мовлення (мовленнєвої діяльності), інтерактивної взаємодії у процесі комунікації, синергетичної природи мови, тексту й дискурсу тощо.

Щоб перевести неявне знання в артикульоване, пише Р. М. Фрумкіна, учений має певний інструментарій, тобто *метод*. Інструментарій цей різниться залежно від галузі науки. Багато в чому він залежить від наукового стилю окремого дослідника. Але в межах кожної галузі знання завжди існує деякий канон, загальноприйнятий спосіб переходу від “перед знання” до артикульованої постановки проблеми. У математиці – це доказ, у фізиці – певний тип експерименту, у психології – також експеримент, хоча трохи іншої структури; в історії – достовірні свідчення. Усі ці випадки поєднує метод класичної (картезіанської) раціональності [3].

Застосування методу класичної раціональності припускає щонайменше три умови:

1) суб’єкт пізнання розглядає метод, тобто якийсь алгоритм дій (їх послідовність), як інструмент, що дозволяє правильно рухатися до мети;

2) метод усвідомлюється як такий, щоб йому можна дати словесне формулювання достатнього ступеня, тобто метод можна записати у вигляді інструкції типу: спочатку слід зробити те й те, далі перейти до того, перевірити умови;

3) суб’єкт, що пізнає, зобов’язаний вміти пояснити свій шлях іншим; іншими словами, не тільки результат, але й шляхи його одержання повинні бути відкриті й науковому співтовариству для сумнівів і перевірки.

Дотримання цих умов надзвичайно важливо для подальшого розвитку спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство, особливо в умовах значної кількості наукових парадигм сучасної лінгвістики. Останнє що свідчить про те, що на відміну від лінгвістики ХІХ і навіть ХХ ст., є декілька предметів мовознавчого дослідження, які не перехрещуються майже за жодною характеристикою (порівняйте те, чим займається текстолог і

морфолог). Найголовніший висновок з цього – розбіжність у предметах передбачає розбіжність у цілях та методах.

Досвід роботи як експерта ВАК України комісії з мовознавства, а також як члена спеціалізованої ради, як наукового керівника кандидатських та докторських дисертацій, як завідувача кафедрами спочатку загального мовознавства та слов'янської філології, а потім зіставного мовознавства й теорії та практики перекладу примушує замислитися над проблемою уточнення паспортів спеціальностей 10.02.15 – загальне мовознавство, 10.02.16 – перекладознавство та 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство.

У сучасній українській лінгвістиці традиційно склалося, що при визначенні шифру зазначених спеціальностей, як правило, орієнтуються на те, що:

- 1) якщо зіставляються дві мови, то це спеціальність 10.02.17;
- 2) якщо 3 та більш, то – 10.02.15;
- 3) якщо робота виконується на матеріалі перекладів, то це лише 10.02.16.

Водночас зарубіжні дослідження, починаючи із середини ХХ ст. (див. *Новое в зарубежной лингвистике*, т. 25), доводять, що такий розподіл певною мірою є штучним.

По-перше, зіставляти можна не лише 2, а й більшу кількість мов. Головне – коректно визначити *tertium comparationis*, а також обґрунтувати вектор (спрямування) зіставлення, напр., найпоширенішим є від рідної мови до іноземної, коли перша вважається основою зіставлення, а друга (іноземна) накладається на неї. Виходячи з цього, переклади (див. зазначену працю) можуть бути матеріалом для зіставних досліджень.

Проблема полягає в тому, що в Україні при визначенні спеціальності 10.02.17, на відміну від російської наукової парадигми, випадає значний сегмент.

Так, відповідно до назви та паспорта цієї спеціальності матеріалом дослідження повинні бути або споріднені мови, які вивчаються переважно в діячності (порівняльно-історичний план), або неспоріднені сучасні мови в синхронічному аспекті (власне типологічний план), що є предметом передусім ареальної лінгвістики. Результати останніх досліджень повинні бути внеском до типологічної класифікації мов, що дуже рідко зустрічається на практиці.

При такій назві спеціальності зіставні роботи, пов'язані з аспектною (напр., зіставлення форм вираження часу) або функціональною (напр., зіставлення засобів вираження директивів) типологією, взагалі не підходять під зазначену вище рубрикацію.

Для подолання цього недоліку пропонується або спеціальність 10.02.17 визначити як *порівняльно-історичне, типологічне й зіставне мовознавство* (про доцільність такого підходу свідчить досвід російських вчених, які швидко та успішно розвивають саме зіставне мовознавство), або вимагати від досліджень зазначеної спеціальності чітко встановлювати *tertium comparationis*.

Якщо ще декілька років тому з визначенням основи зіставлення було значно простіше, оскільки вчені орієнтувалися на мовний знак. Так, у першій половині ХХ ст., коли в лінгвістиці панувала структуралістська парадигма, об'єкти лінгвістики, як і її одиниці, визначалися за мовними рівнями. Центральною одиницею мовної системи є *слово, тобто мовний знак, якому*

притаманній як план вираження, так і план змісту, тому спочатку виділялося три рівні: *фонетичний*, пов'язаний лише з планом вираження, *граматичний*, представлений граматичними парадигмами, і *лексичний*, який був спрямований на значеннєвий бік мови. Відповідно одиницями були *фонема*, *грамама* та *лексема*. З часом деякі дослідники почали говорити про *семантичний рівень* і навіть додали ще одну одиницю – *семему*. Однак дуже скоро з'ясувалося, що семантика властива всім мовним одиницям і що говорити про окремий власне семантичний рівень немає сенсу, хоча поняття семеми залишилося для лексичного рівня і він отримав більш поширену назву *лексико-семантичний рівень*.

Поглиблено вивчаючи змістовий та формальний бік мовних одиниць і намагаючись узгодити їх поняттям мовного рівня, учені до трьох основних мовних рівнів додали ще декілька проміжних: *морфонологічний як поєднання фонологічних особливостей мовної одиниці з морфемними, словотвірний як відображення зв'язку між формальними показниками морфеми та їх значеннями і фразеологічний*, завдяки якому отримують лінгвістичну інтерпретацію *фразеологізми*, що за формою є словосполученням, реченням, а за змістом - словом.

Поява проміжних рівнів була першою спробою зруйнувати сталу систему мовних рівнів та мовних одиниць. Почали з'являтися *стилеми*, *текстєми*, *когнеми* тощо. Активізувалися дискусії щодо статусу *речення* як граничної одиниці між мовою та мовленням.

У другій половині ХХ ст., коли під впливом суспільно-політичних подій змінюється загальна наукова парадигма, вона стає постструктуралістською, спрямовуючи увагу дослідників на вивчення ментальних структур, тобто одиниць, пов'язаних з нашою свідомістю. Формується *загальна гуманітарна наука*, або *нова загальна антропологія*, що поєднує різні види мистецтв і розділи наук про нього, зокрема філософію, логіку, словесність, поетику, живопис, музику тощо та науки про них (Ю. С. Степанов).

У свою чергу наука про словесність трансформується в науку про словесне взагалі, тобто про *дискурс та дискурси*, під чим у широкому смислі розуміють стійку, соціально й культурно визначену традицію людського спілкування.

Отже, визначаючи об'єкт загальної гуманітарної науки, Ю. С. Степанов пише, що вони повинні мати характер **асамблей** – мас, груп, класів, сукупності явищ, тобто бути *множинами чогось*. Множина в математиці – це будь-яка сукупність, що уявляється як єдине ціле, певних і розбіжних між собою об'єктів нашої інтуїції або інтелекту, що називаються *елементами* множини. Множину можуть утворювати й елементи, які з різних причин не можуть бути чітко визначені.

У зв'язку з цим постає інша проблема – як ідентифікувати об'єкт? Де його межа? До яких референтів його треба відносити? Завдання ускладнюється, коли необхідно визначити референт таких наук, наприклад, як лінгвокультурологія, психолінгвістика, соціолінгвістика, когнітивна семантика, когнітивна поетика.

На допомогу приходять поняття непрямої референції, коли пряма референція неможлива або взагалі безглузда. Для дешифрування непрямої референції достатньо назвати лише те, за допомогою чого вона розростається. Певною

мірою вона частково нагадувала метафору, тільки метафора є містком між двома предметами та їх позначенням, а непряма референція, на думку Ю. С. Степанова, навісний, консольний міст над бездною, який спрямований до невідомого.

Нові світоглядні позиції примушують мовознавців переглядати основи мовознавчої теорії, передусім поняття *мовного знака*. З постмодерністських позицій він тлумачиться як *порожній знак*, тобто знак, який немає жорсткої співвіднесеності з конкретним денотатом. На зміну чіткому сосюрівському виділенню плану змісту і плану вираження мовного знака приходять програма відкритості значення, що детермінована нескінченістю множин його культурних інтерпретацій. Для ілюстрації цього положення, я хочу згадати питання, яке було покладено в основу дискусій реалістів з номіналістами: “Що залишиться від імені троянди, після того, як зникне троянда?”

Атракція тих чи інших значень визначається належністю людини до певної культурної традиції, роблячи відповідний об’єкт значущим для нього, для його інтерпретації та розуміння. Звідси виникає нескінченість, відкритість значень, що обумовлює появу нових, принципово дифузних одиниць, означуване яких не має точно визначених об’єктів. Усе це у свою чергу спричинює появу нових лінгвістичних одиниць типу *концепт, симулякр, епістема* та ін., вивчення яких у порівняльно-історичному або типологічному аспекті вимагає не лише складного алгоритму зіставлення, але й чітко структурованої методики з визначенням конкретних операційних одиниць на кожному етапі дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми / Олена Олександрівна. – Полтава : Довкілля-К, 2008 . – 712 с.
2. Сусов И. П. История языкознания / Иван Павлович Сусов. – Режим доступу : [www:http://homepages.tversu.ru/~susov/](http://homepages.tversu.ru/~susov/).
3. Фрумкина Р. М. “Теории среднего уровня” в современной лингвистике / Р. М. Фрумкина // Вопросы языкознания. – 1996. – № 2. – С. 55–67.

СОЛЯРНА Й ЛЮНАРНА СИМВОЛІКА В ЛЮБОВНИХ ЗАМОВЛЯННЯХ (на матеріалі української та англійської мов)

КІРЕЄНКО К. В.

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

Замовляння – чи не найдавніший вид народної духовної культури, пов’язаний з дохристиянськими віруваннями, з міфологією, обрядовими магічними діями, а також з вірою в чарівну силу слова і ритму. Дослідження замовлянь є складною проблемою з кількох причин. По-перше, вони становлять найдавніший пласт словесності народу. Тому тексти, які дійшли до нас, значно деформовані. По-друге, їхня езотеричність (таємничість, своєрідний код) та сакральність (священність) стали перешкодою в їх фіксуванні та записуванні. Таємниця чарівної народної магії суворо охоронялася неписаними законами; розголошення її могло спричинити до великого лиха, тяжкого покарання,